

НАВЧАННЯ ГРАМОТИ:

моделюємо урок на засадах компетентнісного підходу

Оксана ВАШУЛЕНКО,

науковий співробітник відділу початкової освіти,

Інститут педагогіки НАПН України

Сьогодні, коли змінюються передусім цілі навчання, а відповідно до них і його зміст та методичне забезпечення, актуалізується потреба в переосмисленні питань, пов'язаних із моделюванням уроку.

Яким же має бути сучасний особистісно орієнтований урок навчання грамоти? Відповідь на це запитання пропонує автор статті.

Уроки навчання грамоти — особливий тип уроків, які характеризуються певними дидактичними особливостями. Їх мета, провідний спосіб організації навчальної діяльності та структура зумовлені такими чинниками:

- особливістю контингенту учнів класу;
- відмінностями у рівні підготовки дітей до школи;
- тривалістю уроку, який скорочено до 35 хв;
- необхідністю широкого використання ігрових форм навчання;
- обов'язковістю проведення динамічних пауз;
- відсутністю домашніх завдань;
- вербальним способом оцінювання навчальних досягнень першокласників;
- періодом навчання (добукварний, букварний, післябукварний);
- основним видом навчальної діяльності учнів на уроці;
- особливостями засвоєння першокласниками навчального матеріалу.

Розглянемо детальніше, як відповідно до перелічених чинників слід організувати навчання учнів 1-го класу.

Дидактичні особливості уроків

Провідною діяльністю 6-річних дітей є гра, тому вчитель має частіше *використовувати на уроці елементи гри*.

З метою профілактики втоми, порушень постави і зору протягом уроку необхідно *проводити не менше двох фізкультхвилин* та гімнастику для очей, чергувати різні види навчальної діяльності. Введення в урок динамічних пауз фактично скорочує час, що відводиться на опанування навчального матеріалу, до 30 хв. Це обумовлює необхідність раціонального використання часу та пришвидшення переходів від одного етапу уроку до іншого.

Першокласникам *не задають домашніх завдань*, а їхню навчальну діяльність оцінюють вербально. Тому в період навчання грамоти не проводять спеціальних уроків перевірного типу — виявлення рівня знань, їх перевірку здійснюють у процесі роботи на кожному уроці.

Відомо, що до школи приходять діти з різним рівнем підготовки: одні вже навчені читати, інші навіть не знають букв. Така відмінність обумовлює необхідність *застосування диференційованого підходу* до формування навички читання¹.

Навчання грамоти здійснюють на уроках читання і письма, які моделюють відповідно до специфіки змісту, провідних завдань та виду діяльності учнів.

Весь процес навчання грамоти проходить у *три етапи: добукварний, букварний і післябукварний*. На кожному з них реалізують специфічні завдання, застосовують різні технології, методи та форми організації діяльності учнів.

Засвоєння нового матеріалу шестирічними першокласниками на уроці відбувається в такій *послідовності*:

- 1) сприймання навчального матеріалу;

¹ Див. “УПШ”, 2015, №9.

2) формування вмінь і навичок практичного застосування знань у процесі виконання спеціальних тренувальних вправ;

3) практична діяльність, спрямована на закріплення навчального матеріалу, його осмислення і запам'ятовування;

4) повторення з метою поглиблення, вдосконалення практичних умінь і навичок;

5) контроль, коригування (які можуть мати поточний і підсумковий характер).

Послідовність засвоєння першокласниками навчального матеріалу є орієнтиром для виокремлення *основних етапів уроку*:

1) організація дітей до навчання;

2) повідомлення теми і мети уроку, мотивація учнів до роботи;

3) актуалізація відомого з метою підготовки до засвоєння нового;

4) ознайомлення з новим навчальним матеріалом;

5) усвідомлення, первинне закріплення;

6) підсумок уроку.

Залежно від типу уроку ці елементи займають різне місце у структурі заняття і мають різну тривалість.

Особливості моделювання уроку

Основні ознаки сучасного уроку навчання грамоти:

- співпраця, співтворчість педагога з дітьми на гуманістичних, особистісно орієнтованих засадах;

- набуття учнями не лише пізнавального, а й соціального досвіду;

- розвиток кожної юної особистості;

- врахування впливу предметного та інформаційного середовищ;

- виховання і навчання кожної дитини на основі розвитку її природних здібностей;

- формування предметних і ключових компетентностей.

Урок як цілісна система, що реалізує освітню, виховну й розвивальну функції навчання, багатогранний і багатоплановий. Він є частиною

навчального курсу, теми і розв'язує конкретні дидактичні завдання на окремо взятому відрізку навчального процесу. Залежно від того, яку дидактичну мету реалізують на уроці й на якому навчальному матеріалі він побудований, розрізняють такі **типи уроків навчання грамоти**:

- урок засвоєння нового навчального матеріалу;
- урок закріплення і застосування знань, умінь і навичок;
- уроки повторення, корекції, узагальнення і систематизації знань та вмінь;
- інтегрований урок, мету якого реалізують завдяки органічному вплетенню інформації з різних галузей знань у зміст теми, що сприяє формуванню в учнів цілісних уявлень про питання, яке вивчається;
- урок удосконалення вмінь і навичок;
- комбінований — урок, на якому реалізують різні цілі навчання, застосовують різні способи його організації.

З метою підвищення пізнавальної активності першокласників, мотивації їх до навчальної діяльності, формування вмінь розв'язувати нестандартні завдання, творчо використовувати знання, вміння і способи діяльності вчитель широко застосовує **нестандартні уроки інтерактивного характеру**: гру, казку, спектакль, інсценізацію, конкурс, подорож, проект, урок розвитку творчих здібностей тощо. На таких уроках педагог має можливість пропонувати дітям широку палітру завдань в ігровій формі.

Перелічені типи і види уроків дають змогу будувати систему занять, яка становить цілісну технологію навчання.

Етапи моделювання уроку

I. Визначення теми і мети уроку

Урок як процесуальна сукупність дидактичних компонентів має загальну дидактичну мету (навчальну, розвивальну, виховну), з огляду на яку прогнозують його кінцевий результат, визначають структуру і тип. Для досягнення реального результату формують конкретні дидактичні завдання, які передбачають розкриття основних понять чи виконання

практичних дій, що є складниками окремих компонентів змісту матеріалу і загальної дидактичної мети.

Кожне дидактичне завдання уроку зумовлює вибір відповідних методів навчання. Структуру методу формує сукупність елементів (прийомів, дій, операцій), послідовність яких залежить від змісту навчального матеріалу.

Усі дидактичні компоненти утворюють складну динамічну систему, яка розвивається і підпорядковується дидактичному завданню окремого етапу, а в межах уроку — загальній дидактичній меті. Без знання цих залежностей неможливо планувати, організовувати урок, аналізувати й оцінювати його результати.

Отже, моделювання будь-якого уроку розпочинається з чіткого визначення *мети* — того, чого треба досягти (формування комунікативної й соціокультурної компетентностей та вміння вчитися). Наступними етапами є забезпечення *засобів* — того, що допоможе вчителю в досягненні мети, і нарешті, визначення *способів* — як учитель діятиме, аби досягти поставленої мети.

Повідомлення теми, мети і завдань уроку учням у доступній і цікавій для них формі сприяє підвищенню організаційної чіткості й цілеспрямованості уроку.

II. Визначення типу уроку та його структури

Для чіткої організації навчального процесу на уроці важливо правильно визначити його структуру — внутрішню будову, послідовність етапів.

Розрізняють мікро– і макроструктуру уроків. *Макроструктуру* складає послідовність етапів уроку. *Мікроструктура* — внутрішня будова кожного етапу уроку (сукупність методів, прийомів і засобів навчання).

Структура кожного уроку повинна відображати взаємозв'язок змісту навчального матеріалу, методів навчання і форм організації навчально-пізнавальної діяльності учнів.

Кожен тип уроку відповідно до основної дидактичної мети має свою, тільки йому властиву макроструктуру (її постійні елементи — етапи), яка

залежно від змісту навчального матеріалу, підготовки учнів, особливостей обладнання може частково змінюватись. Але ефективність будь-якого уроку визначається не так його макро–, як мікроструктурою, до складу якої входять різні методи і прийоми, форми колективної та індивідуальної роботи.

Доцільність вибору певних типів і структур уроку слід оцінювати не тільки за його структурною досконалістю і завершеністю, а й за кінцевими результатами.

III. Визначення змісту уроку

На цьому етапі вчитель добирає навчальний матеріал, визначає його обсяг, встановлює зв'язок з раніше вивченим, аналізує можливості підручника для реалізації мети й завдань уроку та добирає додатковий навчальний матеріал для диференційованої роботи.

IV. Вибір ефективних методів, прийомів і засобів навчання

Аби досягти поставленої мети й очікуваних результатів, учитель заздалегідь планує різноманітні види діяльності учнів на кожному етапі уроку.

V. Вибір форм організації навчальної діяльності

На окремих етапах уроку педагог планує залучення учнів до різних форм діяльності: фронтальної, групової, роботи в парах, індивідуальної.

VI. Проектування уроку

Проект уроку — це записана на папері структура педагогічного процесу (зміст, етапи уроку, форми, методи, прийоми і засоби навчання) відповідно до визначеної мети, адаптована до певного класного колективу. Це, на думку дослідників, найбільш складний, креативний, дієвий етап, оскільки передбачає уточнення концепції та мети уроку, наповнення створеної моделі та всіх її складників, визначення методичного забезпечення уроку, створення і розроблення технології його проведення.

VII. Передбачення способів зворотного зв'язку

Зворотний зв'язок дає вчителю змогу одержати інформацію про результативність навчального процесу та його учасників, а учням – оцінити

свою діяльність. Він охоплює методи контролю, само- і взаємоконтролю, які вчитель використовує у межах уроку.

Так, педагог на уроці вивчає настрій дітей, ступінь їхньої зацікавленості навчальним матеріалом, рівень його розуміння і засвоєння, труднощі в опануванні, недоліки, якість етапів навчання тощо.

На основі отриманої інформації учитель коригує свої дії, методи і засоби навчання, ураховуючи індивідуальні досягнення кожного учня та всього класу.

VIII. Складання плану уроку

У плані уроку уточнюється його структура, основний фактичний і додатковий навчальний матеріал, визначається орієнтовний час на різні види роботи, передбачаються способи зворотного зв'язку.

Структура уроків читання різних типів

Розглянемо структуру уроків читання в період навчання грамоти.

Урок засвоєння нового навчального матеріалу

Важливим завданням такого уроку є свідоме оволодіння учнями системою наукових понять, способами виконання навчальних дій. Структура уроку засвоєння нового навчального матеріалу така:

1. Організація учнів до роботи на уроці.
2. Актуалізація і корекція опорних знань.
3. Повідомлення теми і мети уроку, мотивація навчальної діяльності учнів.
4. Сприймання й усвідомлення нового матеріалу, осмислення зв'язків і відношень в об'єктах вивчення.
5. Первинне закріплення знань, умінь і способів діяльності, застосування їх у різних ситуаціях.
6. Підсумок уроку.

Урок удосконалення вмінь і навичок

Цей тип уроку передбачає формування в дітей навчальних умінь і навичок, удосконалення та закріплення їх на основі виконання системи вправ. Загальна структура уроку охоплює такі компоненти:

1. Організація учнів до роботи на уроці.
2. Актуалізація і корекція опорних знань і практичного досвіду.
3. Повідомлення теми і мети уроку, мотивація дітей до навчання.
4. Вивчення правил і способів дій (підготовчі вправи).
5. Первинне застосування набутих знань (пробні вправи).
6. Застосування учнями знань і дій у стандартних умовах для вироблення навичок (тренувальні вправи).
7. Творче перенесення знань і навичок у нові чи змінені умови для формування вмінь (творчі вправи).
8. Підсумок уроку.

Зміст такого уроку передбачає ускладнення видів вправ: від підготовчих, пробних, які школярі виконують під безпосереднім контролем з допомогою вчителя, до творчих, які вони виконують самостійно. Урок формування вмінь і навичок може містити елементи пояснення нового матеріалу під час виконання вступних чи пробних вправ.

Урок закріплення й застосування знань, умінь і навичок

Основною дидактичною метою уроку цього типу є формування певних умінь, вправляння учнів у застосуванні засвоєних знань і вмінь у практичній діяльності. Урок цього типу має таку структуру:

1. Організація учнів до роботи на уроці.
2. Відтворення і корекція опорних знань, умінь і навичок учнів, необхідних для самостійного виконання практичного завдання.
3. Повідомлення теми і мети уроку. Мотивація навчальної діяльності, усвідомлення учнями практичної значущості відповідних знань, умінь і навичок.
4. Виконання дітьми завдань під контролем і з допомогою вчителя.
5. Узагальнення результатів роботи.

6. Підсумок уроку.

Під час уроків закріплення й застосування знань, умінь і навичок учні осмислюють і поглиблюють свої знання у процесі виконання вправ, практичних робіт. Важливим завданням педагога на цьому уроці є добір відповідних вправ, що дають учням змогу комплексно застосовувати знання, уміння і навички, набуті на попередніх уроках.

Урок повторення і корекції, узагальнення й систематизації знань, умінь та способів діяльності

Повторення та корекція, узагальнення й систематизація знань і вмінь здійснюються на кожному уроці, однак, зважаючи на психологічні особливості шести-семирічних учнів, час від часу необхідно проводити спеціальні уроки повторення і корекції, узагальнення та систематизації знань і вмінь. Основним завданням таких уроків є: повторення й узагальнення набутих на попередніх уроках знань і вмінь, приведення їх у систему, корекція знань і вмінь учнів з метою усунення помічених прогалин. Урок має таку структуру:

1. Організація учнів до роботи на уроці.
2. Повідомлення теми і мети уроку, мотивація навчальної діяльності.
3. Відтворення і корекція опорних знань, перевірка уміння застосовувати їх у практичній діяльності.
4. Повторення знань і вмінь учнів шляхом застосування знань і вмінь у стандартних і змінених (нестандартних) умовах.
5. Узагальнення і систематизація понять, засвоєння системи знань і застосування їх для пояснення нових фактів і виконання практичних завдань.
6. Підсумок уроку.

Цей тип уроку спрямований також на з'ясування причин труднощів і прогалин в оволодінні навчальним матеріалом, на систематизацію найістотніших елементів вивченого матеріалу, заповнення прогалин у знаннях учнів.

Комбінований урок

Комбінований урок як поєднання структурних елементів уроків різних типів передбачає досягнення двох або більше дидактичних цілей. Наприклад, комбінований урок, у якому поєднується перевірка раніше засвоєного матеріалу та оволодіння новими знаннями (дві дидактичні цілі), має таку структуру:

1. Організація учнів до роботи.
2. Перевірка раніше засвоєних знань.
3. Повідомлення теми і мети уроку, мотивація навчальної діяльності.
4. Засвоєння нових знань, умінь і навичок.
5. Закріплення знань, умінь і способів діяльності, застосування їх у різних ситуаціях.
6. Підсумок уроку.

Організація діяльності учнів на окремих етапах уроків

Кожен з етапів уроку в 1-му класі має свої особливості.

Важливе значення, особливо в перші місяці навчання, має *організаційний етап уроку*. Діти 6-річного віку емоційні й рухливі, навіть після дзвоника на урок ще деякий час залишаються збудженими. Тому щоб мобілізувати їхню увагу, психологічно підготувати до роботи, на цьому етапі слід створити атмосферу довіри й доброзичливості, перевірити готовність учнів до роботи та наявність усього необхідного обладнання, швидко налаштувати дітей на робочий лад.

Організація першокласників до уроку не повинна забирати багато часу, а згодом може взагалі тривати менше хвилини.

Оскільки першокласники не отримують домашніх завдань, виявляти якість засвоєння учнями попереднього навчального матеріалу варто на *етапі актуалізації опорних знань*. Важливо повторити, уточнити, систематизувати знання, вміння і навички, які стануть фундаментом для засвоєння нової теми, й провести цілеспрямовану підготовку до сприймання та засвоєння нових знань і вмінь.

З перших хвилин уроку необхідно залучити школярів до активної навчальної діяльності (енергійний початок, постановка проблемних запитань, завдань, розв'язування пізнавальних задач та ін.). Це створює умови для підтримання активності учнів протягом усього уроку.

Аби діти активно включилися у роботу, на **етапі мотивації навчальної діяльності** вони мають усвідомити, заради чого будуть вчитися. З цією метою доцільно застосовувати різні способи формування у школярів позитивних мотивів і ставлення до навчання.

Педагогам слід пам'ятати, що мотивацію як етап уроку виділяємо умовно, бо її треба підкріплювати на кожному з етапів уроку. Основними способами мотивації є демонстрація практичного значення матеріалу, що вивчається, наведення цікавих прикладів, створення ситуацій успіху тощо.

На **етапі сприймання й усвідомлення школярами нового навчального матеріалу, осмислення зв'язків і відношень в об'єктах вивчення** педагог спрямовує навчально-пізнавальну діяльність учнів, керуючи їхніми діями і допомагаючи осмислити навчальну інформацію.

Учителеві необхідно визначити педагогічно доцільний зміст і обсяг нового навчального матеріалу, його відповідність темі й меті уроку; дібрати форми, методи і засоби їх реалізації; забезпечити органічну єдність власних дій з роботою учнів. Це важливий етап у створенні оптимальних умов для освітньої діяльності школярів під час вивчення нового матеріалу та застосування набутих знань у на практиці.

Ефективність сприймання залежить від розвитку уваги, мислення, пам'яті дітей, тому необхідно застосовувати різноманітні завдання на зорове і слухове сприймання. Оскільки першокласники віддають перевагу практичній діяльності, доцільно пояснення нового матеріалу поєднувати з роботою з підручником, наочними посібниками, схемами і таблицями.

Свідоме засвоєння першокласниками навчального матеріалу на цьому етапі передбачає вміння зосереджуватися на змісті матеріалу, уважно слухати пояснення вчителя. Результатом роботи є усвідомлення й осмислення

зв'язків і відношень в об'єктах вивчення, розкриття їхньої сутності. Задля цього слід застосовувати такі прийоми опрацювання навчального матеріалу: аналіз, синтез, спостереження, порівняння, встановлення причинно-наслідкових зв'язків, узагальнення, розв'язання евристичних і пізнавальних завдань тощо.

Основне завдання *етапу застосування набутих знань у практичній діяльності* — сформувати в учнів готовність і вміння застосовувати засвоєні знання та способи діяльності у подібних, стандартних або варіативних умовах. Цього можна досягти за допомогою системи вправ: підготовчих, пробних, тренувальних, творчих. На думку багатьох дослідників (Н. М. Бібік, М. С. Вашуленко, О. Я. Савченко та ін.), саме у процесі виконання вправ і завдань відбувається модифікація теоретичного матеріалу в особистісне надбання учня, у засоби його мислення і практичної діяльності.

Тому на цьому етапі відбувається цілеспрямоване залучення дітей до практичної діяльності, спрямованої на міцне та якісне засвоєння навчального матеріалу, розвиток розумових та інтелектуальних умінь і навичок, уміння переносити засвоєні знання в нову ситуацію, знаходити альтернативні способи розв'язання проблемної ситуації тощо.

Організація *закріплення (систематизації, узагальнення, повторення) набутих знань, умінь і способів діяльності на уроці* — необхідна складова навчального процесу, що сприяє підвищенню його ефективності. Цей структурний компонент уроку потребує високого рівня організації. А саме: чіткого дозування часу; виокремлення відповідного навчального матеріалу, який необхідно закріпити (систематизувати, узагальнити, повторити); добору методів, засобів та форм організації навчальної діяльності учнів; забезпечення оптимальної працездатності дітей у процесі закріплення (систематизації, узагальнення, повторення) шляхом зміни видів діяльності, проведення психологічної розрядки, фізкультурної хвилинки, музичної паузи тощо; організації контролю та корекції знань учнів у процесі їх закріплення (систематизації, узагальнення, повторення).

На *підсумковому етапі уроку* варто залучати дітей до рефлексії навчально-пізнавальної діяльності. Важливо з'ясувати і зрозуміти не тільки емоційний стан учнів наприкінці уроку, а й те, наскільки продуктивним був для них урок.

Першокласникам доцільно запропонувати пригадати, що вони робили, які завдання виконували, чого навчилися, яке завдання сподобалося їм найбільше, чия відповідь запам'яталася. Це необхідно і для виділення інформації, яку важливо запам'ятати в ході уроку. Запропонуйте дітям закінчити висловлювання: «Я дізнався (дізналася)...», «Я навчився (навчилася)...», «Я зрозумів (зрозуміла), що можу...», «Я зумів (зуміла)...», «Було легко...», «Мені допомогло...», «Мені сподобалося...», «Мене здивувало...», «Мене зацікавило...» тощо.

Домашніх завдань у 1-му класі немає. Але дітям цікаві, корисні та посильні усні й практичні завдання на вибір (тільки не письмові), які мають загальнорозвивальне значення або дають можливість застосувати щойно вивчене. Наприклад: «Розкажи вдома, яку нову букву ти сьогодні вивчив, які нові слова ти вмієш читати», «Набери з розрізної абетки для мами й тата слова, запитай, чи вони їм сподобалися» тощо.

Отже, моделювання сучасного уроку навчання грамоти відбувається поетапно, з поступовою конкретизацією, уточненням, деталізацією, удосконаленням у змістовому й методичному аспекті кожного компонента моделі уроку, що створює необхідні умови для співпраці, співтворчості педагога й учнів. Побудова моделі уроку має здійснюватися шляхом гармонійного застосування традиційних та інноваційних методів, прийомів, засобів, організаційних форм з метою практичного спрямування освітнього процесу на формування на уроках навчання грамоти комунікативної, соціокультурної компетентності та вміння вчитися.

Література

1. Вашуленко М. С. Навчання грамоти в 1 кл.: Посіб. для вчителя. – К.: Видавничий дім «Освіта», 2012. – 128 с.
2. Онищук В.О. Типи, структура і методика уроку в школі. – К., 1973.
3. Савченко О.Я. Дидактика початкової освіти: підручн. – К.: Грамота, 2012. – С. 504.
4. Савченко О. Я. Сучасний урок: суб'єктність навчання і варіативність структури // Початкова школа. – 2011. – № 9. – С. 11–15.

Вашуленко О.В. Навчання грамоти: моделюємо урок на засадах компетентнісного підходу // Учитель початкової школи. 2016. – № 10. – С. 8-12.